

Ka Ktien Ka Tehsong ĩa Ka Jaitbynriew

Dr. R. P. Kharshiing
Assistant Professor
Department of Khasi
St. Edmund's College
Shillong

(Received:2May2023/Revised:20May12023/Accepted:29May2023/Published:3June2023)

Ka Maitphang:

Ka ktien ka dei ka jingsawa ba la pynmih na ka shyntur u briew, bad lyngba kata ka sur sawa lah ban ĩa sngewthuh iwei ĩa iwei pat. Ka ktien ka thylliej ka lah ban pynmong bad sop spaiñ, pynkhyllew bad pynjew, ĩaroh bad beiñ bad kumta ter ter. Namarkata ha ka jaitbynriew, ka ktien kaba ĩakren ka dei kaba ĩa sngewthuh lang da baroh; lym kumta ha bym ĩa sngewthuh ktien lah ban mih bun ki jingeh ha ka imlang sahlang. Ka ktien ka thylliej ka long ka bynta ba kongsan eh ha ka jinglong kyrpang ka jaitbynriew. Haba kren shaphang ka ktien ka thylliej ha kano kano ka jaitbynriew, ju paw ruh ar tylli ki dur, kata ka 'tien kren bad ka 'tien thoh ne jingthoh¹. Na kine ar, ka 'tien kren ka dei kaba ki ju pyndonkam paitbah, kata naduh dang step haduh ban da thiah, naduh dang sdang kren nyingkong haduh ban da duh ĩa ka bor kren. Bad na kine ar, kaba wan shuwa dei ka 'tien kren bad ban pynlong ĩa ka 'tien thoh ki ju pynshong nongrim na ka 'tien kren. Namarkata, kine ar ki ĩa bsa markylliang kawei ĩa kawei.

Ha man la ka jaitbynriew ka don la ka jong ka ktien kaba ĩapher kawei na kawei pat. Kumta lah ban ong ba ĩa kano kano ka jaitbynriew ha ka pyrthei la kha ryngkat bad ka ktien. U H.W. Sten u ong; 'Ka ktien ka tehsonġ ĩa ka jaitbynriew haba kren ĩa ka'², kane ka kdew shai ba ka ktien ka don ĩa ka bor ban tehsonġ bad pynĩatylli ĩa ka jaitbynriew baroh kawei, bad haba im ka ktien, im ka jaitbynriew.

Ka Ktien Khasi Bad Kiba Kren ĩa ka:

Ha ka jaitbynriew Khasi, ka ktien ka thylliej kaba ĩa sngewthuh lang da baroh ka dei hi ka ktien Khasi, watla ki don la ki jong ki jong ki ktien shnong pynban haba ĩashem para bym dei na ka juh ka thaiñ, ki ĩa kren da ka ktien Khasi. Ka jingdon ki ktien shnong ruh ka ĩarap shuh shuh ban pynriewspah ĩa ka ktien.

Ka jaitbynriew Khasi ka don ha ki bynta lam shatei mihngi jong ka ri India, hynrei kham bun napdeng u paid Khasi, kynthup ĩa u Khyrniam, u Pnar, u Bhoi, u War, bad kiwei kiwei ki shong ki sah hapoh ka jylla Meghalaya ba mynta. Katkum ka khana samari jong ka snem 2011, ka jingdon briew ka long 29,66,889 ngut bad na kine 25,55,861 ngut ki dei ki riwlum kiba kynthup lang ĩa u Khasi-Jaiñtia bad u Garo. Lada shim kyllum tang na ki

District kiba hap hapoh Khasi – Jaiñtia baroh ki don 16,42,435 ngut, kumta na kine la jan baroh ki nang ia ka ktien Khasi. Namarkata lada kheĩñ kyllum lang ia kiba kren Khasi haduh mynta kynthup ia kiba hapoh bad shabar ka jylla, lah ban antad ba kiba kren Khasi kin palat ia ka 20,00,000 ngut. Kane ka kdew shai ba ka ktien Khasi ka la nangheh, nangiar bad nangsang kat nang mih ki sngi, naduh ba la seng ia ka jaitbynriew.

Liak halor ka thymmei bad ka dor jong ka ktien Khasi:

Haba phai sha ka thymmei jong ka ktien Khasi, la ngeit ba ka la don naduh dang lung ka pyrthei mynba u Blei hi u la seng ia ka jaitbynriew. U R. S. Lyngdoh, u kynthoh kumne:

Naduh ba dang kynthong ka pyrthei bad ba dang kyndeng ka bneng, kata naduh ki sngi barim jong u Hynñiew Trep Hynñiew Skum, u khun Khasi khara u la don la ka jong ka ktien.³

Katkum u R. S. Lyngdoh, la sngewthuh shai ba ka ktien Khasi ka la don lypa naduh ki por ba dang kynthong ka jaitbynriew Khasi hi. Namarkata, ha ka jaitbynriew Khasi, la ngeit ba ia ka ktien la pynkhamti ha u khun bynriew da u Blei. Ka jingsngewthuh u Khasi ba ka ktien ka long ka jingai u Blei ha u khun bynriew ka paw shynna haba u longshuwa manshuwa u ju bat nia da, ‘ka ‘tien hok ‘tien sot’ lane ‘ka hok ka shikyntien’. La ju iañthuh ba haba biang ka ktien ne ka nia, lah ban ring mawbynna tang da u thning pathaw; lah ban jop ia u nongshun ha ka thma bad lah ban jop ha kano kano ka jingiakop rongbiria ha ki lympong bapher bapher.

U So So Tham u kynthoh shuh shuh kumne;

*Ka ktien u briew ka dang shongsbai,
Ki shah ka phreit ban bam u rnai;
Mynmiet mynstep ki trei minot;
Hapoh ka kpoh ki thep ka kot;
Nangta ki kha ki Puriskam,
Nangta ki mih ki Purinam.*⁴

Kane ka kdew shai ba ka ktien Khasi ha kito ki por ka dang khuid dang suba bha bad ka don ruh ka bor ba phylla ha ka ban tei ia ka jaitbynriew ha ka nongrim kaba skhem kumba ka long mynta. Da ka ktien, u ju saiñ dur ia la ka jaitbynriew ha ka longkur ka longjait, ka longkha ka longman, ka tipbriew ka tiplei, da ka ktien u seng ia la ka it ka hima, ka niam ka rukom, ka synshar ka khadar, nangta u sneng u kraw ia la ki khun ki pyrsa ba kin kup ia la ka burom bad kiwei kiwei ki dak ki shin kiba la sah haduh mynta. Bad dei halor kane ka jingsngewthuh ba u R. S. Lyngdoh u ong, “Ka ktien Khasi ka dei ka ktien don hukum don kular, ka ktien shong sbai bad ka ktien shong Blei”³.

Ka jingdon ka ktien Khasi ka la pynlong ruh ia ki riewstad halor ka ktien ban wad ia ka thymmei longiing ba ia dei kur. Hynrei katkum ka wadbniah kaba phylla tam ka long ba

kane ka ktien Khasi kam don jingïadei satia kaba jan bad kiwei ki jait ktien ha ka jaitbynriew ba marjan. Pynban ka jingïadei kur ba hajan eh katkum ka jingwad bniah da ki riwstad halor ka ktien naduh ka snem 1891 haduh kine ki sngi ki kdew shai bad ai ki sabut kiba biang ba ka ktien Khasi ka dei na ka thup Mon-Khmer jong ka longiing Austro-Asiatic.⁵

Ka Ktien Khasi Kum Ka Ktien Thoh:

Ka snem 1842, ka dei ka snem ka ban sah kynmaw pateng pakit ia ka jaitbynriew ha kaba la sieh skhem ia u maw nongrim jong ka ktien Khasi, lyngba ka jingwanrah ia ki dak thoh A,B,K..... da u Sahep Thomas Jones u Missionary ka Balang Presbyterian na Ri Wales. Kane ka jingpyrshang ban wanrah da ki dak thoh Roman ka la biang eh sbiak ban rah ia ka ktien Khasi kum ka ktien thoh da kaba pynshong nongrim na ka ktien Sohra kum ka ktien pdeng. Kane ka jingpyrshang da u Thomas Jones ka la long ka jingkyrkhu ia ka jaitbynriew, ha kaba baroh la mynjur bad pdiang ia ka kumba ka long haduh mynta. Ka spah ba kordor kum ki phawer, ki puriskam, ki khana pateng, ki parom bad kiwei pat kiba ym ju sngew shuh kin jin da la ngam jyilop noh lada ym shym la siewspah ha ka thoh ka tar. Kumta ka thoh ka tar kan ia shon shap junom ia ka jaitbynriew ha ki pateng ban wan, kata; na ka ktien ka thylliej kaba ia kren ia khana sha ka ktien thoh ba la pynwandur bha.

Ka thoh ka tar ka la pynriewspah shisha ia la ka ktien bad haduh mynta ka la kot ia ka 'rta kaba 181 snem. Dei hapoh kine ki snem jong ka jingïaid lynti ba la sei ia bun bah ki maw hira kiba kordor bad kiba la pynphuh pynphieng shisha ia ka thoh ka tar Khasi. Haduh mynta la mih bun ki tnat bapher bapher lyngba ka jingnoh synñiang da ki nongthoh, la ka long ha ka poitri, sawangka, nobel, prose bad kiwei kiwei. Namarkata, kum ka jaitbynriew ngim shym la kyrduh shuh haba phai sha kane ka liang, lada ia nujor bad kiwei pat ki jaitbynriew rit paid ha ka Ri India. Kumta, lah ruh ban ong ba kane ka la rah joit ia ka ktien Khasi ban ia ryngkat dor bad kiwei ki jait ktien ba kham paw ha ri India.

Ka ktien Khasi ka la nangroi la ha kaba kren lane kaba thoh, da kaba pynrung ia ka ha ki shlem pule. Da kaba pule ia ka ktien Khasi naduh ki skul rit haduh ki skul bah (University), ka ktien Khasi mynta ka la san kum u dieng bah u ba ym lah shuh ban pynkhylllem. Haduh mynta ia ka ktien Khasi la hikai naduh ka klas primary haduh B.A bad kaba kham sngew sarong eh ia ka jaitbynriew ka dei ka jingithuh da ka skul bah North Eastern Hill University (NEHU) ban ioh pule bad thoh ha ka ktien la jong ha ka kyrdan pule M.A, M.Phil bad Ph.D lyngba ka Khasi Department. Nalor ka jingpule la pyndonkam ruh ia ka ktien Khasi ha ka thoh ka tar kum ha ka niam, ha ka sneng ka kraw, ha ki lad pathai khubor, ha ophis, ha ki jingialang, bad kiwei kiwei. Ym tang katta hynrei wat ka sorkar Meghalaya hi ruh ka la pynbna ha ka *Gazette of Meghalaya* ha ka 4tarik Jymmang, 2005 ban

ithuh noh ïa ka ktien Khasi kum ka *Associate Official Language*. Nangta ha ka 27tarik Naiwieng, 2018 ka ïing Dorbar Thaw-aiñ jong ka Jylla Meghalaya ka la pdiang ruh ïa ka Rai (resolution) ban kyntu ïa ka Sorkar India ban kynthup noh ïa ka ktien Khasi ha ka Khyrmit Baphra jong ka Riti Synshar ka Ri India.

Ka Jingñiew Sting Ia la Ka Jong Ka Ktien:

Kumba la tai sha khmat, la lap bad ïohi shisha ba ka ktien Khasi ka la nangkiew irat shaphrang kat nang mih ki sngi bad kane ka la pynphuh pynphieng shisha ïa la ka jaitbynriew ha khmat ka pyrthei. Hynrei don pat ki bynta ba kum ka jaitbynriew ngi la kum ñiew sting shisha ïa ka dor jong ka ktien bad kane imat kan poi pynban shaduh u pud ka jingma. Ka jingbym-kheñ kor bad ka jingbym-kitkhlieh ban pyndonkam hok ïa ka ktien Khasi, ki pynswai bad pynkjap noh ïa ka rngiew ka jaitbynriew. Namarkata, ka jingnang ring swai ka jaitbynriew ha ka liang ka ktien ka dei ka jingkheñ synrum da kita hi kiba pyndonkam ïa ka bad haba leh kumta ki die hi ïalade.

Ka jingpdianng sngewbha ïa u nongwei nongar kat ïa uba wan poi wir poi hap sha kane ka Ri ka la long sa kawei pat ka dawbah jong ka jingring sti noh ka ktien Khasi. Ka jingñiamilai jaktung ki kyntien bad ka sur kyntien ka wanrah ïa ki jingkylla kiba pynsniew dur ïa ka ktien Khasi. U K. S. Nongkynrih u phawer kumne;

*ki por ki la kylla
ka sur ka jingim jong ngi
ka nangring swai ha kiwei pat ki jait ktien
bad kine ki jait ktien, man la ka sngi
ki nang jliah noh ïa ka sur ka jong ngi⁶.*

Haba phai sha ka mynta, bun ki la ïa khleh khawlang ïa ka ktien bad ka ktien nongwei; kane ka la pynsniew dur shisha ïa ka ktien Khasi. La ïohsngew kham bunsien eh da ka kyntien nongwei ha ka jaka ka kyntien Khasi kum, *busy, cousin, problem, friend, dost, challo*, bad kumta ter ter. Lada khmih bha, i kumba bun ki Khasi ki bym nang shuh ban pyndonkam ïa ki kyntien Khasi tynrai. Ym tang katta, hynrei la shem ruh ba katba dang kren ju mih ki kyntien nongwei kum, *actually, I mean, it's ok* bad kiwei de. Ka jingailad than ïa ki kyntien nongwei ka lah wat ban pynkylla khongpong ïa ka jaitbynriew bad kane kan lam sha ka jingma khamtam eh ha ki thaiñ ba shong ba sah khambun da ki khyllah jait, ïa kane lah ruh banong ba ka dei ka jingshah hiar thma kaba jar jar ïa ka ktien Khasi.

Ka jingkheñ sting ha ki jingpule halor ka ktien Khasi ka dei sa kawei pat ka daw bad bunsien la lap ba ki nongpule kim da shim khia lane salia eh ïa ka subjek Khasi. Don kiba sngew poh ban shim Khasi bad lada shim ruh ki ong, ‘sa ïa ka subjek Khasi khreh tang malu mala ruh lait beit’. Haba pyrshang ban ngam sha kane ka phang, ka daw te dei hi na la

rympei. Kumta ka la dei ka por ban pynshai bad pynsngewthuh lem ia kane ka bynta ha ki kmie ki kpa khnang ban ioh phrung ha ki khun ki kti ban bang ia la ka jong ka ktien.

Ka Jingkyntiew Ia Ka Ktien Khasi:

Hapdeng ki jingeh ba dei iaïd lyngba, ka ktien Khasi kam shym la noh arsut, hynrei ka nang iaï phyrnai kat nang mih ki sngi. Namarkata, la i donkam ruh ban kham pynphyrnai shuh shuh khnang ban pynkyntiew ia la ka ktien. Ka jingpyrshang ban wanrah ia ki kyntien na kylleng sawdong ka ri Khasi kan iarap ban nang pynkyntiew bad pynriewspah ia la ka ktien, naba dang donkam shibun ki kyntien ha ka khaiï ka pateng, ka trei ka ktah, ka kot ka khiah bad kiwei kiwei. Khamtam eh ha kane ka juk ka jingkylla stet bad ka jingmih thymmai ki kor ki bor saïan, bun bah ki kyntien kiba shem shitom ban pynkylla Khasi. Ka por ka la dei ruh ban ting kur bad ithuh noh ia ki kyntien nongwei khamtam eh ha ka subjek saïan, khnang ban kham pynroi ia la ka ktien.

Ka bynta jong ki nonghikai bad ki nongthoh ka dei sa kawei ka lad ban kyntiew ia la ka ktien. Kane kan iarap ia ki nongpule ban tip kham shai shuh shuh ia ka jingdonkam ka ktien lyngba ka jinghikai bad ki jingthoh ba kysai, ha ka ban kyntiew bad pynskhem ia u maw nongrim ba la seng naduh mynbarim. Ka jingpyrshang da ka Khasi Authors' Society naduh ka snem 1979 haduh mynta ban pynrung noh ia ka ktien Khasi ha ka Khyrnit baphra (8th Schedule) ka Riti Synshar jong ka Ri India lada ka lah ban urlong ha kawei ka sngi kan wanrah ka jingmyntoi ba khraw eh ia ka jaitbynriew. Kane ka dei kaba baroh ki angnud eh. Namarkata, ban pynpoi sha ka thong ka donkam ia ka jingiatrei lang da baroh u paid Khasi ban pynroi, ban ieit bad ban pynriewspah ia la ka ktien ka thylliej khnang ba kan nangroi bad iaïisah katba dang sah ka pyrthei.

Ka ktien ka thylliej kam dei kata kaei kaei kaba ngi donkam tang ha ka ia kren ia khana ha ka imlang sahlang, hynrei ka tehsong ia ka jingialong kawei ka jaitbynriew. Khnang ban kot bad kynjoh sha ka thong, donkam ia ka jingialeh kaba khlem kynrandien. Ban shu pyrta ha ki lad ki lynti ba ngi ieit jaitbynriew bad ba ngim ieit ia la ka ktien kam biang. Kumta, ngi dei ban da pynmih syep bad ban ia ksaid ban kyntiew ia la ka ktien da ki lad ki lynti baroh. Ka jingkhang ka dang plie rynghang ban lur ia kane ka dew shrah bad kumta ka donkam ia ka jingshim khia ban minot bad trei shitom. Da kaba leh kumne ka ktien kan roi kan par bad kan iaï im shirta, bad ka jinglong kyrpang ka jaitbynriew kan nang shynna bad kan nang puh nang phieng.

Ki Par Jingtïp:

1. Khasi Authors' Society, *Ka Thiar ki Nongthoh* (Vol-III) 2001, p.34
2. H.W. Sten, *Shaphang ka Ktien Khasi*. 2007, p.27

3. R.S. Lyngdoh, *Ka History ka Thoh ka Tar* (Bynta-I). 1980, p.1
 4. Soso Tham, *Ki Sngi barim u Hynñiew Trep*. 1976, p.1
 5. Badaplin War, *Ki Sawa bad ki Dur Kyntien jong ka Ktien Khasi*. 2013, p. 14
 6. K. S. Nongkynrih, *Ka Samoi jong ka Lyer*. 2013, p.28
-